

Planering och förvaltning av friluftslivet på Kinnekulle

En studie av hur rekreationsaspekter beaktades i naturvårdsprojekten i området under 2000-talets första decennium

Författare: Marie Stenseke

Friluftsliv i förändring
WWW.FRILUFTSFORSKNING.SE

Forskningsprogrammet Friluftsliv i förändring
Rapport nr 24
ISBN: 978-91-87103-66-7
Mars 2013

Forskningsprogrammet Friluftsliv i förändring
Rapport nr 24
ISBN: 978-91-87103-66-7
Författare: Marie Stenseke

Innehållsförteckning

1. Inledning	3
2. Teoretiska utgångspunkter	7
3. Metod	11
Arbetets avgränsning	12
Min roll i de studerade processerna	12
4. Allmänt om Kinnekulle och dess friluftshistoria	13
5. 2000-talets naturvårdsinitiativ på Kinnekulle ur ett friluftslivs perspektiv	16
Life-projektet	16
Biosfärområdesprocessen	17
Arbetet med regional landskapsstrategi	18
Biosfärområdes-ansökan till UNESCO	19
6. Friluftsförhållanden av dignitet i processen	21
Ökad tillgänglighet	21
Hållbart resande	22
Ekoturistdestination	22
7. Svårigheter och konflikter	24
Hägnader och betesdjur	24
Samutnyttjande av leder	24
Institutionella strukturer	25
8. Kunskap och kompetens i friluftslivsfrågor	26
Kunskap	26
Kompetens	26
9. Analys och avslutning	28
Hur har friluftslivsfrågor beaktats i 2000-talets stora naturvårdsprojekt på Kinnekulle?	28
Vilka lärdomar, goda exempel såväl som behov av utveckling, kan identifieras?	28
Avslutande reflexioner	30
Referenser	32

1. Inledning

Hur integreras friluftslivsaspekter i naturvården och hur skulle detta kunna utvecklas?

Friluftsliv och naturbevarande har varit nära sammanlänkade allt sedan naturvårdens födelse för drygt hundra år sedan. Relationen har emellertid sett lite olika ut i olika tider.

Kännetecknande för de senaste decenniernas naturvård i Sverige är ett starkt fokus på biologisk mångfald och artbevarande. I ett internationellt perspektiv, utgjorde etablerandet av Konventionen om biologisk mångfald vid FN-mötet i Rio 1992 en språngbräda för ett intensifierat arbete med biodiversitet. Sverige har som nation varit mycket aktiv i detta avseende; biologisk mångfald blev snabbt ett "buzzword" inom naturvården, ett centrum för biologisk mångfald startades, ett vetenskapligt råd inrättades, aktionsplaner för biologisk mångfald upprättades, ett nationellt miljö kvalitetsmål om ett rikt växt- och djurliv antogs och statliga forskningsfinansiärer har flera gånger utlyst riktade forskningsmedel till studier inom området. Friluftslivsfrågor och friluftsforskning har inte rönt samma uppmärksamhet.

Friluftslivets hemvist i politik och institutionell organisering har varierat något från tid till annan. Sedan 2002 finns hör friluftslivet till Naturvårdsverkets myndighetsområde, och friluftsliv utgör också en uttalad komponent i 2000-talets naturvårdspolitik (Sveriges riksdag 2002). I juli 2010 kom regeringens proposition "Framtidens friluftsliv", och från och med riksdagens beslut i december samma år har Sverige en samlad friluftspolitik (Sveriges riksdag 2010).

Propositionen och riksdagsbeslutet, har inneburit att friluftsfrågornas ställning stärkts. Fortsatt hanteras emellertid friluftsfrågorna förvaltningsmässigt som en del av naturvården i Sverige. Det innebär att samtidigt som det finns målsättningar om folkhälsa, upplevelser, livskvalitet och miljömedvetande, länkas friluftsliv in i en politisk-administrativ sfär som huvudsakligen handlar om bevarande och skötsel av naturkvaliteter. I regeringsskrivelsen "En samlad naturvårdspolitik" från 2002 beskrivs naturvård som "en möjlighet att skapa mervärden (...) för individer i form av förutsättningar för friluftsliv och naturupplevelser" (Sveriges riksdag 2002, s. 24). I det friluftspolitiska beslutet från 2010 slås fast att "alla människor ska ha möjlighet att få naturupplevelser, välbefinnande, social gemenskap och ökad kunskap om natur och miljö" (Sveriges riksdag 2010, s.10). Vidare framgår att man i samhällsplaneringen behöver ta hänsyn till friluftslivets behov av tillgång till attraktiva naturmiljöer, samt att skötsel och förvaltning inriktad mot rekreation och tillgänglighet är av stor vikt vid sidan av skötsel för att bevara natur- och kulturvärden i skyddade områden (Sveriges riksdag 2010).

För en ändamålsenlig fysisk planering och en effektiv förvaltning av skyddade områden ur ett friluftslivsperspektiv är det centralt att ha kunskaper om de potentiella friluftslivsutövarna, deras aktiviteter, motiv och förväntningar samt skillnader mellan olika grupper i dessa avseenden (se exv. Manning 2010, Emmelin et al. 2010). I den vägledning om besökarundersökningar i naturpräglade områden som sammanställts av nordiska forskare och förvaltare framhålls följande argument för att ha goda kunskaper friluftslivet i ett område (Kajala et al. 2007):

- *Effektiva och harmoniserade metoder och rutiner för undersökningar kan bidra till effektiv hantering av besökarna och administration av områdena.*
- *Effektiva och välgrundade skötselbeslut kräver att förvaltare vet varför besökare väljer att besöka ett visst område och vad som gör det området attraktivt.*
- *Besökardata är användbara för att förstå och hantera konflikter.*
- *För att kunna erbjuda rekreativsmöjligheter av hög kvalitet måste markförvaltare känna sina kunder, d.v.s. besökarna; hur många människor som använder området, när och i vilka aktiviteter människor deltar.*
- *Med kontinuerligt uppdaterad besökarinformation får förvaltare en uppfattning om förändringar och trender i rekreativansvändningen.*
- *Besökardata främjar en hållbar utveckling av rekreativsområden.*
- *Den ansvarige förvaltaren måste känna till hur effektiv en vald förvaltningsåtgärd är för styrning och reglering av ett områdes användning och hur besökarna reagerar på åtgärden.*
- *En besökarstudie är ett sätt att genomföra s.k. medbestämmandeplanering (jfr Europeiska landskapskonventionen, som Sverige ratificerade 2010).*
- *Besökarna behöver själva information om områdenas användning.*
- *En rekreativmiljö av hög kvalitet gynnar turistnäringen.*
- *De regionala, nationella och internationella förvaltningarna, politikerna och icke-statliga organisationerna behöver information för beslutsfattande.*

Ser vi till förvaltningen av goda upplevelsevärden i ett bestämt område, behövs med andra ord grundläggande uppgifter om hur friluftslivet och förutsättningarna för detsamma ser ut:

- Hur många besökare finns i området?
- Vilka friluftaktiviteter håller de på med?
- Vilka är besökarna, och skiljer sig aktiviteterna mellan olika grupper?

- Vilka upplevelsekvalliteter finns, och skiljer det sig mellan olika grupper och olika aktiviteter?
- Finns det konflikter mellan olika friluftaktiviteter och mellan olika friluftaktiviteter och andra intressen?
- Hur ser tillgängligheten ut, fysiskt, mentalt och institutionellt och för olika grupper av potentiella besökare?

Den starka betoningen på biologisk mångfald i svensk naturvård ger dock anledning att ställa frågan om i vilken utsträckning och på vilket sätt som friluftslivsfrågor uppmärksammas. Svaren på dessa frågor ger grund för att diskutera eventuella behov av att utveckla rekreationsaspekterna i naturvårdsplaneringen. I denna rapport presenteras en fallstudie av det offentliga naturvårdsarbetet rörande Kinnekulle under 2000-talets första decennium. Studien avser att belysa förutsättningarna för att integrera friluftsliv i naturvårdsprojekt i praktiken, genom att beskriva en faktisk process. Därtill syftar studien också till att undersöka vilka lärdomar, goda exempel såväl som svagheter, som finns i det offentliga naturvårdsarbetet rörande Kinnekulle, att identifiera utmaningar och viktiga frågor för strategier och förvaltning för naturkvaliteter och upplevelsevärden samt att utveckla rekommendationer för lyckosamma processer för planering och skötsel av skyddad natur. Centrala frågeställningar i studien är

- Hur har friluftsaspekter beaktats i 2000-talets naturvårdsprocesser?
- Vilka eventuella behov av att utveckla arbetet med friluftslivsfrågor kan identifieras?

Fallstudien av naturvårdsarbetet rörande Kinnekulle ingår i forskningsprogrammet ”Friluftsliv i förändring” och finansieras av Naturvårdsverket. Rapporten är beskrivande till sin karaktär.

En viktig avsikt med den är att stimulera till dialog med berörda aktörer genom att kommunicera preliminära slutsatser och lyfta fram frågor och aspekter som är intressanta för fördjupade studier. Kinnekullestudien har föregåtts av en liknande studie, med samma frågeställningar, rörande arbetet med att bilda nationalparken Kosterhavet (Stenseke 2010). I samband med att de båda fallstudierna inleddes gjordes en också en diskursiv analys av hur friluftsliv omskrivs och beaktas i nationella policydokument för naturvård (Stenseke 2012).

Inledningsvis följer en kortare redogörelse för de vetenskapliga synsätt och tidigare studier som arbetet baseras på och influerats av. Därefter beskrivs hur studien genomförts, och material och metoder som använts. I resultatdelen ges först en kortare beskrivning av Kinnekulle. Sedan redovisas en granskning av de naturvårdssatsningar som gjorts på berget ett friluftslivsperspektiv. Friluftslivsrelaterade frågor som rönt särskild uppmärksamhet lyfts

fram i ett särskilt avsnitt, liksom friluftslivsrelaterad kunskap och kompetens i processen. Rapporten avslutas sammanfattande reflektioner om lärdomar från Kinnekulle.

2. Teoretiska utgångspunkter

Denna arbetsrapport är som nämnts beskrivande till sin karaktär. För att underlätta tolkningen resultatredovisningen, de analyser som görs och de slutsatser som dras, görs dock här en kortfattad genomgång av studiens vetenskapliga perspektiv och utgångspunkter (för en mer detaljerad redovisning, se Stenseke 2012).

Studien av naturvårdsarbetet på Kinnekulle utgår från en dekonstruktivistisk ansats, med intentionen att exponera förgivettagna perspektiv och underliggande premisser bakom hur friluftslivsaspekter integrerats med naturvård i den nya nationalparken. "Friluftsliv", "naturvård" och "natur" betraktas här som socialt konstruerade koncept. Det innebär ett erkännande av att det inte finns någon inneboende, "objektiv" betydelse för respektive begrepp. Innebörden i begreppen, liksom deras inbördes relationer, formas och omformas genom medvetna eller omedvetna beslut inom såväl politik, administration som praktik (jfr exv. Cronon 1995, Hajer 1995, Macnaghten & Urry 1998, Castree & Braun 2001, Latour 2004). I sin forskning om svenska nationalparker lyfter kulturgeografen Tom Mels fram behovet av att utveckla en mer reflekterad förståelse av naturvård som samhällsfenomen. Utifrån den analytiska termen *re-invention* (på svenska ungefär *återupppfinning*) betonar Mels att naturvårdsförvaltning innebär ett aktivt skapande. Genom texter, kartor och illustrationer tolkas vad det är som skall skyddas som natur (Mels 1999). Man kan på samma sätt hävda att vad friluftsliv är och bör vara också tolkas i olika planeringsdokument och i hur naturvårdsarbetet bedrivs. Genom att granska hur friluftslivsaspekter inkluderas, och på vilka grunder detta görs, framträder också vad som uppfattas som friluftsliv, och vilka förutsättningar som ges för utveckling av rekreationsaspekter.

I vilken betydelse används då begreppet friluftsliv i denna rapport? Friluftsliv är som nämnts ett mångfacetterat begrepp. Inom forskningsprogrammet Friluftsliv i förändring har vi inte sett det som meningsfullt att arbeta utifrån en gemensam definition, eftersom det då skulle begränsa våra möjligheter att studera och analysera friluftsliv som fenomen i olika kontexter (kommersiella, kulturella, pedagogiska etc.) och utifrån olika vetenskapliga perspektiv (ekonomiska, sociologiska, utbildningsvetenskapliga, geografiska etc., jfr Sandell 2003). I enskilda studier finns det dock skäl att precisera hur termen används, och vad som inkluderats i "friluftsliv". Denna studie utgår från den vedertagna definitionen av friluftsliv: "Vistelse utomhus i natur- eller kulturlandskapet för välbefinnande och naturupplevelser utan krav på

tävling” (SFS 2010:2008). Definitionen modifieras dock här, på grund av att fokus i studien ligger på interaktionen mellan friluftsliv och naturbevarande som två olika mark- och vattenanvändningsintressen, och för att offentlig planering för friluftsliv så gott som uteslutande rör allemansrättsligt tillgänglig mark (dvs. inte tomtmark). Den arbetande definitionen i denna studie är således: **Användning av enligt allemansrätten tillgängliga naturpräglade mark- och vattenområden i rekreationssyfte, utan krav på tävling.**

Definitionen görs utifrån såväl inkluderande som exkluderande kriterier. Kärnan inkluderar rekreativa aktiviteter i naturpräglade miljöer, som bad och solbad, strövtåg, ridning, cykling och picknick. Det exkluderande kriteriet innebär att definitionen rymmer rekreativa aktiviteter på för allmänheten tillgängliga naturpräglade mark- och vattenområden, vilka inte faller in under andra samhällsintressen i den fysiska planeringen som de definieras i Miljöbalkens 3:e kapitel. Det gör att motoriserad trafik i rekreationssyfte samt jakt och fritidsfiske betraktas som friluftsliv i denna studie.

Inför studierna av Kosterhavet och Kinnekulle gjordes en diskursiv analys av hur friluftsliv omskrivs och beaktas i policydokument och strategiska planer inom den offentliga naturvården i Sverige (Stenseke 2012). Ett antal centrala skrivelser och handlingsplaner valdes ut; Regeringens proposition om miljö kvalitetsmål (Sveriges riksdag 2005a), regeringsskrivelsen En samlad naturvårdspolitik (Sveriges riksdag 2002) samt de nationella strategierna för våtmarker, för skyddad skog och för havsmiljön (Naturvårdsverket 2005, 2006, Sveriges riksdag 2005b). Resultatet från analysen visade att det inte finns någon enhetlig förståelse av vad ”friluftsliv” är i dokumenten. En stringent betydelse saknas såväl inom respektive dokument som mellan dokumenten. Att friluftslivsbegreppet är mångfacetterat har förvisso belagts många gånger, men avsaknaden av ett reflekterat förhållningssätt till fenomenet friluftsliv i texterna, signalerar också bristande insikter om de variationer i innebörden av begreppet som faktiskt förekommer. Vidare kunde konstateras att friluftsliv i dokumenten i stor utsträckning handlar om restriktioner, och i mycket begränsad omfattning om utveckling. En slutsats från studien var att ekosystemperspektivet, som explicit utgör grunden för svensk naturvård, leder till ett fokus på relationen till naturbevarande, medan relationen mellan olika friluftsanspråk och mellan friluftsliv och andra samhällsintressen inte synliggörs.

Resultatet från studien av bildandet av Kosterhavets nationalpark (invigningen skedde i september 2009), visar otvetydigt på en god vilja att beakta friluftslivet, men samtidigt

indikeras att en formalisering och professionalisering av insatserna behövs för att göra arbetet med dessa frågor mera kvalitetssäkrat (Stenseke 2010). Även om ett av syftena med nationalparken är att det ska *"underlättas för besökare att uppleva och få kunskap om områdets natur- och kulturvärden och hur dessa kan nyttjas på ett hållbart sätt*, går det inte att identifiera någon övergripande strategi för hanteringen av friluftsförhållanden. Ett stort antal friluftsförhållanden har visserligen behandlats i processen, och såväl nationalparkens föreskrifter som skötselplanens plandel utgörs till stor del av regler för friluftsliv och planer för faciliteter för besökare. Något som dock kännetecknar arbetet med friluftslivsfrågor är att de hanterats till synes ad hoc, dvs efter hand som de uppkommit. Till skillnad från förvaltningen av biologiska aspekter, har befintlig kunskap inom området inte begagnats (utöver handläggarnas erfarenhetsbaserade insikter), och då inte heller vetenskapliga rön om exempelvis preferenser, zoner och konflikthantering. Det har inte heller funnits någon medarbetare med specialkompetens inom friluftsliv, och vidare var planerna på uppföljning och utvärdering av upplevelsevärdena fortfarande diffusa då parken stod klar.

Hur kan den styvmoderliga hanteringen av friluftslivsaspekter förklaras? Slutsatserna från Kosterhavet och en analys av policydokument inom svensk naturvård (Stenseke 2012), pekar mot orsaker på tre olika nivåer:

Föreställningar hos handläggare. Den traditionella föreställningen att naturvård handlar om natur gör att naturkvaliteter och ekosystem bildar utgångspunkten i synen på vad som är viktig kunskap och kompetens. Friluftsliv betraktas därvid inte som ett kunskapsområde i sig, utan mera som en aspekt av naturvården, vilken löses utifrån tidigare erfarenheter och genom att man prövar sig fram.

Organiseringen inom ansvariga myndigheter. Naturvårdens struktur och verktyg är utformade för arbete med naturbevarande. Resultaten från Kosterhavetsstudien visar också på en sektorisering inom sektorn, som bland annat innebär att friluftsförhållanden hanteras för sig av ett begränsat antal medarbetare på Naturvårdsverket, medan rekreationsaspekter inte självklart länkas in i arbeten som görs inom andra delar av förvaltningen, oaktat att friluftslivsfrågor kan vara väl så relevanta (tex. i fråga om viltförvaltning, havsmiljö, landskap, områdesskydd).

Förgivettaganden i rådande paradig. Ekosystemansatsen, en uttalad grund för svensk naturvård, utgår från att människan är en del i ekosystemen. En uppenbar risk med detta synsätt är ett förgivettagande om att det sociala samhället liknar ekosystemen, och att det går att avgränsa sociala system som hör ihop med särskilda ekosystem. Problemet med detta är

dock att den sociala sfären är betydlig mer öppen, och sammanvävd med omvärlden än ekosystemen, och man riskerar därför att få en begränsad förståelse av hur det mänskliga samhället fungerar och vad som betyder för hur en plats utvecklas. En begränsning till lokalsamhället innebär lätt att fokus i fråga om sociala aspekter hamnar på den lokala ekonomiska utvecklingen, som besöksnäringen, medan ett samhällsintresse som rekreation, för såväl besökare som lokalboende inte blir lika synligt.

3. Metod

Kinneulle är intressant för en studie om friluftsliv och naturvård eftersom berget är ett populärt besöksmål, samtidigt som det genom åren funnits med i naturvårdsplaneringen på olika sätt. Under 2000-talets första decennium har flera naturvårdsrelaterade projekt genomförts i området. Datainsamlingen har i huvudsak bestått av granskningar av dokument och elektroniska hemsidor som producerats inom ramen för de olika projekten. Det rör sig om ansökningshandlingar, arbetsrapporter, slutrapporter, mer allmänt informationsmaterial och dylikt. Därtill har intervjuer gjorts med fem personer med central position i olika projekt, och mer ostrukturerade samtal har förts med ytterligare ett antal aktörer. Utöver detta har jag vid ett tiotal tillfällen rest runt på Kinneulle under perioden 2006-2011, vandrat i naturreservat och tagit del av de informationsmaterial som möter den som färdas med bil och till fots. Jag har bland annat besökt Kinneulle under det återkommande arrangemanget Vårundan, i början av maj vid ett par tillfällen, och var även närvarande vid invigningen av Biosfärområdet Kinneulle med Vänerskärgården i september 2010.

Följande frågor har varit riktninggivande vid dokumentgranskning, intervjuer och deltagande observation:

- Var, när och hur har friluftsaspekter beaktats i de naturvårdsrelaterade projekt som genomförts på Kinneulle?
- Vilka målsättningar rörande friluftsliv kan identifieras?
- Vilka centrala frågor med bäring på friluftsliv i det offentliga naturvårdsarbetet har uppmärksammats?
- Vilka svårigheter och konflikter med direkt bäring på friluftsliv har framkommit?
- Vilket kunskapsunderlag har använts?
- Vilka aktörer har arbetat med friluftslivsfrågor?
- Vilken friluftslivskompetens finns bland aktörerna?
- Diskuteras utvecklingsmöjligheter med bäring på friluftsliv? Vilka och på vilket sätt?
- Hur förhåller sig insatserna för friluftsliv i enlighet med frågorna ovan i jämförelse med insatserna för naturbevarande?
- Finns det konflikter mellan friluftslivsintressen och bevarande av naturkvaliteter?

Arbetets avgränsning

Ämnesmässigt avgränsar sig studien till arbeten och processer relaterade till tre stora satsningar som gjorts under 2000-talet i området: Platåberget Kinnekulle - restaurering och bevarande, ett projekt inom EU:s naturvårdsprogram Life; arbetet med att etablera Biosfärområdet Vänerskärgården med Kinnekulle; samt pilotprojektet Regional landskapsstrategi för Vänerskärgården med Kinnekulle. Dessa presenteras närmare i kapitel 5.

Studien fokuserar på Kinnekulleområdet, utan att någon definitiv gräns dragits. Ett av de studerade projekten (biosfärområdes-processen) har rört ett betydligt större, och i detta fall har fokus legat på de delar i arbetet som rört Kinnekulle. I tid avgränsas arbetet från initieringen av det första av de stora naturvårdprojekten under 2000-talet, LIFE-projektet som igångsattes den 1 november 2001, till invigningen av biosfärområdet den 25 september 2010. Fokus ligger på myndighetsarbetet inom naturvården, insatser från stat (Naturvårdsverket och Länsstyrelsen), kommun och i viss mån även region.

Min roll i de studerade processerna

I denna typ av studie och analys av processer, är det viktigt att man som forskare redovisar sin egen roll i det som förevarit, så att det inte är ens egna insatser som man indirekt har som forskningsobjekt. Under perioden 2004-2008 var jag ledamot av Vetenskapsrådets programkommitté för Unesco/Man and the Biosphere, det organ som då koordinerade och stöttade svenska biosfärområdesansökningar. Som ledamot läste och gav jag kommentarer på Vänerskärgården med Kinnekulles förstudie såväl som på ansökan. Genom kommittéarbetet utvecklade jag också kontakter med flera av de personer som intervjuats inom ramen för detta arbete. I sammanhanget är det viktigt att notera att det var först mot slutet av min tid som ledamot som min forskning fick fokuseras mot friluftsförhållanden och arbetet med den studie som denna rapport handlar om påbörjades. Min bedömning är att jag i marginell utsträckning påverkat de processer som studeras i denna rapport.

4. Allmänt om Kinnekulle och dess friluftshistoria

Kinnekulle är det mest kända av västgötabergen, och dess karaktäristiska silhuett syns vida omkring även om kullens 306 meter över havet, inte är så imponerande i jämförelse med andra höjder i Sverige. Kinnekulles kvaliteter är väl kända och sedan länge uppmärksammade. Hela berget, om drygt 70 km², är klassat som riksintresse för såväl naturvård som kulturmiljövård och friluftsliv, i enlighet med Miljöbalkens 3:e kapitel. Miljön på Kinnekulle har genom årtusenden präglats av mänsklig verksamhet. Den speciella geologin med lagrade bergarter har gett förutsättningar för ett mycket varierat växt- och djurliv såväl som för jordbruk och stenindustri. Samtidigt finns kulturhistoriska spår av stort värde; förhistoriska gravar och hällristningar jämte medeltida kyrkor och Husaby källa, som enligt traditionen räknas som platsen för Sveriges kristnande. I flera hundra år har också människor kommit till Kinnekulle för landskapsupplevelser. Skriftliga dokument från 1500-talet beskriver bergets skönhet (Länsstyrelsen i Västra Götalands län 2005b) och bland tidiga besökare som prisar dess fågring finns Linné och hans lärjungar (Linné 1747). Strömmen av besökare ökade kraftigt mot slutet av 1800-talet, inte minst tack vare Carl Klingspor, friherre på en av Kinnekulles större egendomar, som utvecklade besöksmålen på Kinnekulle, förbättrade tillgängligheten och marknadsförde området. År 1889 kom den första turistguiden om Kinnekulleområdet, och år 1892 lät Klingspor uppföra ett utsiktstorn på kullens topp. Järnvägen från 1890 ökade kullens tillgänglighet än mera. (Länsstyrelsen i Västra Götalands län 2005b, 2007d).

Under 1900-talet fortsatte Kinnekulles attraktion för besökare att öka. Sedan 1930-talet har utförsåkare sökt sig till Kinnekulle. Dagens slalombacke, Kinnekullebacken, har funnits sedan 1940-talet (Kinnekullebacken 2011). Friluftsförbundet har sedan länge en aktiv lokalavdelning på Kinnekulle och Kinnekullegården, som ligger i anslutning till slalombacken, nära toppen, och fungerar som restaurang, uppfördes ursprungligen som en friluftsgård i början på 1960-talet (Kinnekulle hembygdsförening 2011). Vidare finns i närliggande Lundsbrunn en vandrarklubb som bland annat förlägger sina aktiviteter till berget. Under senare år har Kinnekulle därtill uppmärksamats av terrängcyklare. Därtill har en pilgrimsled mellan Husaby och Forshem anlagts.

Lidköpings och Mariestads kommuner, med sammanlagt invånarantal om 74.000 personer. Kinnekulle drar också besökare från hela regionen.

Kinnekulles naturkvaliteter uppmärksammades alltså redan av Linné och naturvårdens historia på Kinnekulle är också den förhållandevis lång. Redan på 1920 talet "fridlystes" vissa områden genom överenskommelser mellan markägare och den då unga Naturskyddsföreningen i länet. Med åren utökades antalet områden som på ett eller annat sätt skyddades, och med tiden tillkom även skötselstrategier, då flera av platserna krävde mänskliga insatser genom röjning och betesdrift (Länsstyrelsen i Västra Götalands län 2005b, s. 52-54). År 1982 avsattes hela Kinnekulle som naturvårdsområde, och vid Sveriges inträde i EU utpekades likaledes hela kullen som Natura 2000-område, inom unionens nätverk för bevarande av biologiskt värdefulla områden.

5. 2000-talets naturvårdsinitiativ på Kinnekulle ur ett friluftslivs perspektiv

Naturvårdsarbetet på Kinnekulle har under 2000-talet till allra största delen skett inom ramen för tre stora och delvis sammanflätade insatser; Life-projektet **Platåberget Kinnekulle - restaurering och bevarande**, processen kring etablerandet av **Biosfärområdet Vänerskärsgården med Kinnekulle** samt pilotprojektet **Regional landskapsstrategi för Vänerskärsgården med Kinnekulle**. Även om dessa relaterar till tre separata sammanhang på nationell och internationell nivå, länkas de samman i biosfärområdes-satsningen, som övergripande tanke och långsiktig förvaltningsidé. Här beskrivs kortfattat de olika initiativen, med särskilt fokus på friluftslivsaspekter i dem.

Life-projektet

Kinnekulle är ett av Sveriges drygt 4.000 Natura 2000- områden och för arbetet med naturvård i dessa finns möjligheter att söka medel från EU:s Life-fonder. Natura 2000 är ett nätverk av skyddsvärda områden, och fyller en nyckelfunktion i EU:s arbete med biologisk mångfald. Det huvudsakliga syftet med nätverket är att bidra till bevarandet av den biologiska mångfalden. Rekreativaspekter finns inte med som motiv, och behandlas inte heller i den svenska handboken för Natura 2000 (Naturvårdsverket 2003). Life-projektet på Kinnekulle pågick 1 november 2001 – 30 september 2007 och drevs av länsstyrelsen. Dess övergripande målsättning var att tillsammans med markägare och andra intressenter skapa förutsättningar för att långsiktigt bibehålla de skyddsvärda naturtyper och växt- och djurarter som enligt Habitat- och Fågeldirektivet förekommer på Kinnekulle, som rikkärr, kalkhällmarker, guckusko och läderbagge (Länsstyrelsen i Västra Götalands län 2005a).

Life-projektet har till mycket stor del handlat om att restaurera betesmarker; kalkgräsmarker och trädbärande betesmarker, totalt 600 ha. Projektmedel har också använts till att bygga stallar för att få fler betesdjur, samt avsätta 15 naturreservat om sammanlagt 869 ha (ytterligare två var på gång när projektet avslutades), upprätta 9 naturvårdsavtal (49 ha) och 8 biotopskydd (17 ha). Därtill har gamla lövträd kartlagts och röjning gjorts kring gamla träd (Länsstyrelsen i Västra Götalands län 2008b, s 3). Arbetet med naturreservaten inkluderade också förhållandevis omfattande åtgärder för att tillgängliggöra områdena och anlägga olika faciliteter i dem. Projektet innefattade även en satsning på information. De

rekreationsinriktade åtgärderna har motiverats av att de ökar kunskaperna om naturvärdena och styr den mänskliga påverkan. I slutrapporten från projektet står att detta ”*gett besökare ökad kunskap om områdets naturvärden och har kanaliserat besökare så att känsliga habitat och arter inte skadas.*” (Ibid, s 3). Inom ramen för projektet planerades ursprungligen 4 möten med olika grupper eller med allmänheten, men 84 kom att hållas – flera av dessa inkluderade möten med friluftsförbund, exempelvis cykelklubbar och ridklubbar. Samtidigt har friluftsliv ingen egen rubrik i den mall som utvärderingen utformats efter, men insatser för friluftslivet redovisas under rubriken ”Information till allmänheten och spridning av resultat”. En slutsats som dras i slutrapporten är att informationsarbetet tagit mer utrymme än väntat – att efterfrågan och intresset varit mycket större än vad som förutsetts. Det märks också på att Life-projektet åtskilliga gånger behandlats i media.

Biosfärområdesprocessen

Biosfärområde är en områdesmärkning som görs av FN-organet UNESCO sedan början på 1970-talet. Det finns idag (2013) över 600 biosfärområden världen över, varav fem i Sverige. Syftet med områdena är att värna biologisk och kulturell mångfald genom att samtidigt gynna social och ekonomisk utveckling. En central tanke i biosfäridén är lokal delaktighet och samverkan. Biosfärområden skall utgöra demonstrationsområden, eller modellområden, för hållbar utveckling. De har tre huvudfunktioner: att bidra till att bevara landskapets kvaliteter, främst då de biologiska, att främja en ekonomiskt och socialt hållbar samhällsutveckling, samt att stödja demonstrationsprojekt och forskning. I konceptet biosfärområde ingår en zoneringsprincip: kärnområden, buffertzoner och utvecklingsområde. Kärnområdena skall ha någon form av rättsligt bevarandestatus, och målsättningen i dessa områden är i den svenska tolkningen av zoneringsprinciperna att bevara natur- och friluftsvärden. (Svenska Man and the Biosphere kommittén 2005). I UNESCO:s beskrivning av kärnområden är emellertid friluftsaspekten inte lika uttalad (Unesco 2010). Påpekas bör att zoneringen är under diskussion såväl nationellt som internationellt.

Biosfärområdet Vänerskärgrården med Kinnekulle innefattar, som namnet låter förstå, mer än platåberget. Området sträcker sig från Kålland och Kållandsö, öster om Lidköping över hela kuststräckan upp till Mariestads kommungräns i norr. Därtill ingår kommunernas väner-yta. Idén om ett biosfärområde i trakterna kring Kinnekulle fanns med redan när beslutet om att medfinansiera LIFE-projektet togs. Det första regelrätta mötet om biosfärkonceptet hölls

sedan i 2002, och i maj 2004 bildade de tre kommunerna Götene, Mariestad och Lidköping en gemensam arbetsgrupp. En förstudie gjordes sedan 2005-2006, finansierad av kommunerna, från regionen och från länet. Därtill bidrog lokala föreningar och organisationer med arbetsinsatser (Rapport från förstudien, s. 3). Under arbetet med förstudien etablerades en referensgrupp och man anordnade även något som kallades upplevelseaktiviteter - vandringar som syftade till att låta allmänheten upptäcka området och öka medvetenheten om dess värden (Ibid, s 7). I förstudierapporten anges ett biosfärområde kan förväntas bidra med ökad attraktionskraft med, liksom nya inkomstmöjligheter för turismnäringen samt därtill öka människors välbefinnande och folkhälsan” (Ibid, s 4). Vidare nämns områdets friluftsvärden samtidigt som dess naturvärden. Men även om kärnområdet sägs vara till för att bevara natur- och friluftsvärden, är det emellertid skyddsinstrument relaterade till naturbevarande som utgör grunden när kärnområden utpekas, i enlighet med Unescos intentioner och instruktioner.

Baserat på förstudien utnämndes Vänerskärgården med Kinnekulle till biosfärkandidatområde av Vetenskapsrådets programkommitté för Man and the Biosphere år 2006.

Arbetet med regional landskapsstrategi

Under 2005 utlyste regeringen medel för att utveckla arbetsmetoder inom ramen för konceptet ”Regional landskapsstrategi”. Avsikten med initiativet knöt an till miljömålet ”ett rikt växt- och djurliv”, och den uttalade ambitionen att brukande av naturresurser bör ske i ett landskapsperspektiv (Sveriges riksdag, 2005a). Länsstyrelsen i Västra Götalands län anmälde sig, tillsammans med sex andra län, som villig att agera pilotlän för att testa Regional Landskapsstrategi, och arbetet påbörjades i slutet av 2005. Man såg möjligheten att knyta detta arbete till den pågående biosfäransökningsprocessen, och lät biosfärkandidatområdet utgöra fallstudieområde. Tyngdpunkten i regeringsuppdraget låg på utvecklingen av arbetsmetoder, och det kan noteras att arbetet med regional landskapsstrategi i Kinnekulle med vänerskärgården är noggrant dokumenterat.

Kinnekulle berördes framförallt av ett delprojekt om infrastruktur, med inriktning på tåg, buss, cykel, vandring, paddling och ridning. Delprojektet syftade till att ta fram en handlingsplan för att öka besöksfrekvensen och samtidigt stimulera hållbart resande på Kinnekulle och i Vänerskärgården utan att landskapets värden förstörs (Biosfärkandidatområdet Vänerskärgården med Kinnekulle 2006, Holmberg & Thorell 2007, Länsstyrelsen i Västra Götalands län 2007c).

Biosfärområdes-ansökan till UNESCO

Ansökan till UNESCO om att bilda ett biosfärområde är utformad efter det ansökningsformulär som finns för biosfärområdes-kandidater, med givna rubriker och given disposition. Formuläret frågar särskilt efter biologiska aspekter, och kopplar framförallt lokal ekonomisk utveckling till det. Ansökan innehåller för den skull långa artlistor. Man kan vidare notera att ansökningsformuläret inte innehåller någon rubrik om rekreation, utan det närmaste är att man önskar en beskrivning av potentialen att ”främja ekonomisk utveckling och en samhällsutveckling som är sociokulturellt och ekologiskt hållbar”, som underrubriker här finns olika aspekter på turism. Informanterna beskriver samstämt ansökan som föråldrad, och i ansökan från Vänerskärgården med Kinnekulle har egna rubriker införts som rör friluftsliv, såväl avseende besökare som lokala friluftslivsintressen.

Ansökan utarbetades i en process som pågick under ett år, med remissversioner som gick ut till olika instanser efterhand. Vid jämförelse mellan de olika versionerna märks att friluftslivsaspekter genom processen kommit att ta mer och mer plats (Biosfärkandidat Vänerskärgården med Kinnekulle. 2008a, Biosfärkandidat Vänerskärgården med Kinnekulle. 2008b),. Den mission som formulerats för biosfärområdet innehåller också tydliga rekreationsambitioner:

– Främja en långsiktig utveckling, baserad på områdets natur- och kulturmiljökvaliteter, som kan ge nya inkomstmöjligheter för areella näringar, besöksnäring, lokala aktörer och många fler.

– förstärka områdets natur-, kultur- och rekreationsvärden.

– öka tillgången för närboende och besökare till god natur - kultur - och rekreationsmiljöer både på land och i vatten

– främja en hållbar utveckling av areella näringar och näringsliv kopplat till nyttjande av biologisk mångfald och kulturmiljöer.

– skapa en större samverkan mellan lokal kunskap, forskning, utbildning och näringsliv.

(Biosfärkandidat Vänerskärgården med Kinnekulle. 2008b, s. 115-16)

I skrivningen om bevarandemål i den slutliga ansökan nämns att området är ett riksintresse för friluftsliv, och beskrivningarna av olika naturtyper, finns rekreation med som en påverkan, men också som något som i viss mån påverkas. I den zoneringsplan som görs utpekade naturreservaten på Kinnekulle som kärnområden, och rekreation anges som en markanvändning i inom dessa. Övriga marker på Kinnekulle ligger i buffertzonen och för

dessa anges att de är populära för rekreation, friluftsliv, ekoturism, men samtidigt att friluftslivet kan ge buller, slitage och nedskräpning. Intressant att notera är att i den utvecklingsplan för biosfärområdet som ingår i ansökan nämns rekreationsaspekter; utveckling av ekoturism och kulturturism samt arbete med utveckling av infrastruktur för vandring, cykling, paddling och ridning, före naturbevarade ambitioner (Biosfärkandidat Vänerskärgården med Kinnekulle. 2008b, s 116).

Arbetet med en fullständig ansökan pågick 2006-2009, och den 2 juni 2010 kom utnämningen till Biosfärområde från den internationella organisationen. Invigningen gick av stapeln den 25 september samma år. Själva invigningen kombinerades med en Höstfest, ett regionalt arrangemang som brukar hållas vid denna tid i trakten. Invigningsceremonin ägde rum i kalkbrottet på Kinnekulle, i hållande regn. Huvudman för biosfärområdet är den idéella förening som bildades 2009. Styrelsens ledamöter består av representanter från kommunerna, Länsstyrelsen, forskning/utbildning, idéell sektor, areella näringar, näringsliv/turism och fiskenäring/Vänerfrågor.

6. Friluftsförfrågor av dignitet i processen

En genomgående ambition i de naturvårdsrelaterade processer som berört Kinnekulle är att öka friluftslivsutövandet i området. Detta innefattar såväl närboende som mer långväga besökare. Målsättningen att öka de lokala besöken motiveras av skäl som hälsa och livskvalitet (tex. i biosfärområdesansökan). Ambitionen att öka de mer långväga besökarna kopplas också till utvecklingspotentialen i det lokala näringslivet med inriktning på turism. I arbetet för att uppnå detta kan tre delvis sammanflätade aspekter urskiljas:

- ökad tillgänglighet
- hållbart resande
- ekoturistdestination

Ökad tillgänglighet

Arbetet med ökad tillgänglighet har handlat om såväl den rent fysiska tillgängligheten – förutsättningarna för att ta sig dit och ta sig runt, som den mentala – medvetenheten om möjligheterna och kvaliteterna i området. Bidragande till insatserna inom detta område är en upplevd brist på informationsmaterial för besökare på Kinnekulle. Inom ramen för LIFE-projektet anlades stigar i naturreservaten och faciliteter för besökare inrättades (fyra nya och två utökade parkeringar, toaletter och persongrindar). Dessutom utarbetades 46 nya reservatsskyltar, informationsfolder till alla hushåll i Götene kommun, 65.000 reservatsbroschyrer på svenska, respektive engelska och tyska, Vägvisare över Kinnekulle (23.000 exemplar på svenska, engelska och tyska)(Länsstyrelsen i Västra Götalands län 2007d), en slutrapport för allmänheten)(Länsstyrelsen i Västra Götalands län 2008a) , en permanent utomhusutställning vid Höggkullen, en webbsida samt en guide-manual (Länsstyrelsen i Västra Götalands län 2005b). Därtill anordnades guidade turer under Life-projektets gång, och under projekttiden medverkade man i Vårrundan, en återkommande aktivitet på Kinnekulle första helgen i maj som anordnas av lokala näringsidkare med stöd av Götene kommun och Näringslivsföreningen i Götene.

Hållbart resande

Projektet Hållbar infrastruktur för en mjuk besöksnäring, som drevs inom ramen för Regionala landskapsstrategier, var inriktat mot tåg, buss, cykel, vandring, paddling och ridning, och syftade till att ta fram en handlingsplan för att öka besöksfrekvensen och samtidigt stimulera hållbart resande på Kinnekulle och i Vänerskärsgården utan att landskapets värden förstörs (Biosfärkandidatområdet Vänerskärsgården med Kinnekulle 2006, Rapport från Arbetspass om naturnära turism). Begreppet ”mjuk besöksnäring” myntades av en av de ledande tjänstemännen, och avsåg ”sådan besöksnäring som inte minskar eller förstör landskapets värden. Besöken ska istället så långt som möjligt gynna värdena och om möjligt förstärka dem” (Holmberg & Thorell 2007, bilaga 3, s. 2). Till delprojektet knöts en projektgrupp med representanter för de aktörer som ansvarar för kollektivtrafiken, för dem som arbetar med att utveckla besöksnäringen samt representanter för dem som ansvarar för infrastrukturen. Gruppen innefattade därmed personer från statliga myndigheter, kommuner, regionen samt från turistbolag. Inom ramen för delprojektet sammanställde miljökonserter en rapport som ger ett diskussionsunderlag om hållbar besöksnäring, presenterar en nulägesbild av besöksmål, resande och besöksnäring i området, samt pekar på utvecklingsmöjligheter. Slutsatserna visar bland annat på betydelsen av att det erbjuds resepaket, trafiksäkerhet för cyklister och bättre information till kollektivtrafikresenärer (Länsstyrelsen i Västra Götalands län 2007b, Koucky 2008). Under 2006 hösten kompletterades konsultstudien med förslag och information från berörda aktörer. Därefter togs det fram en handlingsplan om hur besöksnäringen kan öka på ett hållbart sätt. Som ett led i arbetet arrangerades ett så kallat arbetspass där entreprenörer och föreningar möttes för att bland annat diskutera produktförslag för vandring, ridning och paddling i biosfärområdet (Länsstyrelsen i Västra Götalands län 2007a). Inom ramen för projektet gavs också ett nyhetsbrev ut, möten anordnades med kommunala trafikplanerare och en konsult arbetade med att stötta turistföretagen att utveckla produktförslag. Härtill kommer att Västtrafik utbildade turismkontorets personal i att söka resvägar på Internet. Värt att notera är att en ambitiös dokumentation av processen har gjorts, inkluderande en utvärdering (Holmberg & Thorell 2007).

Ekoturistdestination

Ambitionen att skapa en ekoturistdestination sammanfaller till stora delar med strävan att utveckla ett hållbart resande. Slutrapporten för delprojektet ”Hållbar infrastruktur för en mjuk

besöksnäring”, har underrubriken Handlingsplan för utveckling av naturnära besöksnäring med hållbart resande i biosfärkandidatområdet Vänerskärgården med Kinnekulle 2008 – 2012. Dokumentet innehåller förslag till konkreta åtgärder, kostnadsberäkningar och tidplaner för bland annat förbättrade rese möjligheter till och från biosfärområdet liksom inom detsamma, utveckling av cykelturism, vandringsleder, förutsättningar för paddling och ridning samt marknadsföring. Det blev därmed också ett instrument i MAB-arbetet. Redan inom LIFE-projektet vidtog dock åtgärder i denna riktning. I projektet utarbetades och spreds besöksguiden Vägvisare till Kinnekulle (Länsstyrelsen i Västra Götalands län 2007d). Det är ett häfte om 52 sidor som också finns nedladdningsbart på internet. Publikationen har getts ut med förhoppningen att ”det ska bli lättare och roligare att ge sig ut i och njuta av Kinnekulles vackra landskap” (ibid, s. 4). Den beskriver Kinnekulles kulturhistoria, natur och geologi, och ger förslag på besöksmål. Här finns även en genomgång av allemansrätten, samt länkar till att hitta tidtabeller, matställen och övernattningar. Dessutom sammanställdes en guidemanual, genom ett studiecirkelarbete. Guidemanualen, som också finns nedladdningsbar, är en handfast hjälp för hur genomföra en guidad tur – med såväl detaljerade beskrivningar av framförallt naturvärdes relaterade besöksmål på Kinnekulle, som praktisk checklista om toaletter, getingstick etc (Länsstyrelsen i Västra Götalands län 2005b).

7. Svårigheter och konflikter

I de naturvårdsrelaterade satsningar som gjorts på Kinnekulle under 2000-talets har ett antal svårigheter och utmaningar med bäring på friluftsliv kommit i dagen. Här redogörs för tre problemområden som särskilt framkommit i dokument och intervjuer; hägnader och betesdjur; samutnyttjande av leder samt svårigheter relaterade till befintliga institutionella strukturer.

Hägnader och betesdjur

Naturvårdssatsningen på bibehållen eller ökad betesdrift i området inneburit att 76 km stängsel satts upp inom ramen för LIFE-projektet, och att betande djur har blivit en vanligare förekomst. Tidigare studier indikerar att människor uppskattar att se boskap ute i det fysiska landskapet (Henningsson 2008), men samtidigt kan det antas att många inte känner sig bekväma med att vistas tillsammans med nötkreatur innanför ett stängsel. Inte minst kan detta gälla hundägare, eftersom nötkreatur ofta är särskilt nyfikna på andra djur. Stängsel utgör samtidigt i sig ett hinder för den fysiska tillgängligheten. Medvetenheten om denna problematik gjorde att man från myndighetshåll önskade flytta en del stängsel, för att anpassa till gångstråk. Möten hölls med markägare i området, och bland dem fanns en tveksamhet till att ändrad stängseldragning. Vidare ordnades informationskvällar för allmänheten om hur man lämpligen beter sig i en betesmark samt exkursioner till några inhägnade marker. På en del ställen har man satt upp stängselstolpar som viker sig när en person går emot den, detta för att underlätta flykt från hagen. Vidare väljer djurhållare med viss omsorg vilka djur de släpper ut i ett hägn där ett flertal människor kan väntas passera. Huruvida detta gör att man känner en större trygghet vid vistelsen i hagarna är dock tveksamt, eftersom det inte framgår att stolparna har dessa egenskaper eller att djuren är vänliga mot besökare.

Samutnyttjande av leder

Den långa vandringsleden på Kinnekulle är tillgänglig även för cyklister och hästekipage. Det finns mycket hästar i trakten, och detta är något som också ses som positivt i byggandet av varumärket Kinnekulle och hållbar turism. Vidare finns ett växande intresse för Kinnekulle bland terrängcyklare. Samutnyttjande har emellertid inte varit helt konfliktfritt, och frågan har ställts om vandrare, cyklister och ryttare kan dela stigar och leder. Framförallt kom klagomål på att cyklister körde fort och skrämde vandrare när de kom i fart i backar och där sikten var

skymd. I ett inledande skede hölls möten med såväl ridklubbar som cykelklubbar, vilka tog på sig att försöka öka hänsynstagandet.

Institutionella strukturer

I intervjuerna framkommer svårigheter som relaterar till de administrativa systemen. Det har inte handlat om allvarliga konflikter, men en aspekt i arbetet är spänningar mellan stat och kommun. De olika myndigheterna länsstyrelse och kommun arbetar på olika sätt, och det ger till och från en viss friktion. Ifråga om markanvändning arbetar man på länsstyrelsen mer sektorsbaserat, medan frågorna för kommunen kopplar till hållbar utveckling i en bredare bemärkelse, och tonvikten kan ibland ligga på den ekonomiska aspekten. En annan väsentlig skillnad är att kommunens tjänstemän endast är beredande, och beslut fattas i politiska organ, medan länsstyrelsetjänstemännen i många frågor är de som både bereder och tar beslut.

Vidare är länsstyrelsens naturvårdsarbete organiserat kring naturbevarande, mer än att planera för upplevelsevärden. Det gör att myndighetens arbete i första hand är anpassat till att tillrättalägga och skapa anordningar i naturområden, medan insatser som handlar om att möta människor och locka ut besökare inte är en tydlig del av uppdraget. Signifikant är att man från Life-projektet medverkade vid Vårrundan på Kinnekulle, som ordnas i början av maj, under tiden projektet pågick, men när projektiden var slut fanns inga medel, oaktat att man då just öppnat en mängd nya reservat, och det kunde vara ett lämpligt tillfälle att informera och inbjuda till besök i dessa.

8. Kunskap och kompetens i friluftslivsfrågor

Kunskap

Inom LIFE-projektet gjordes en rad inventeringar av flora och fauna, något som lades till grund för skötselplaner. I arbetet med biosfärområdesansökan gjordes däremot inga nya inventeringar, utan gamla användes. Några inventeringar rörande friluftsliv; mätningar av antalet besökare eller av upplevelsevärden har dock inte gjorts i processerna. Som bakgrundsmaterial till biosfärområdesansökan finns emellertid några beskrivande texter som relaterar till friluftslivet. Nämnas kan också det diskussionsunderlag om hållbar besöksnäring som togs fram inom ramen för arbetet med Regional landskapsstrategi. Två av tre studier som genomförts har direkt koppling till friluftslivet.

Under arbetets gång, rörande Lifeprojektet, Biosfärområdesansökan och regional landskapsstrategi, har det gjorts en noggrann dokumentation av processen. För såväl Life-projektet som Regionala landskapsstrategi-projektet finns redovisat i slutrapporter hur arbetet gått till, i enlighet med villkoren för de olika projekten. För den senare finns också en uppföljning och en vetenskaplig utvärdering (Holmberg & Thorell 2007). Noteras kan att ingen friluftslivsaspekt funnits med i övervakningen av Life-projektet och att det inte antyds några planer på monitoring av besökare och upplevelsevärden i biosfärområdesansökan. Det som finns är redovisningar av monitoring av flora och fauna. Därtill görs mätningar av luft och vattenkvaliteter, vilket självfallet påverkar upplevelsevärdet.

Kompetens

Vilken professionell kompetens besitter de personer som medverkat i de olika projekten kring Kinnekulle? De som funnits i ledningen för 2000-talets naturvårdsprocesser på Kinnekulle är biologer, med undantag för en landskapsarkitekt. Ingen av dem i ledande ställning har någon form av högre utbildning inom humaniora och samhällskunskap med fokus på mänskligt beteende. För 12 av de nya naturreservaten har förslag till skötselplan tagits fram av ekologer på konsultfirman Pro Natura. I den referensgrupp som knutits till Life-projektet fanns inte någon representant från friluftslivsorganisationer, men väl från turistnäringen. Man skulle dock kunna se kommunerna som representerande de boende och deras rekreationsintressen.

I arbetet med biosfärområdet var dock friluftorganisationer (Friluftsrådet, Kryssarklubben, Sportfiskarna) med redan i den referensgrupp som bildades i samband med förstudien. Vidare har de två vetenskapliga representanter som funnits med i styrande organ sin kompetens inom humanvetenskaplig forskning. Man har också i arbetet med hållbar besöksnäring anlitat experter med professionell kompetens i studier av mänskliga aktiviteter och preferenser. Precis som i Kosterhavet har man också använt sig av lokal kompetens, och lokal delaktighet har varit en medveten strategi i biosfärarbetet, med syfte att skapa ansvarstagande för såväl naturvärden som friluftslivskvaliteter.

Länsstyrelsen i Västra Götaland är en central aktör i de arbeten som bedrivits, då man varit huvudman för Life-projektet och för Regional landskapsstrategi projektet, samt haft en aktiv roll i biosfärområdesprocessen. I förteckningen över medarbetare på naturvårdsenheten i Västra Götalands län står det endast angivet på en medarbetare att ansvarsområdet är friluftsliv. Hans uppdrag är i huvudsak tillgänglighet för funktionsnedsatta. För flera av medarbetarna står reservatsbildning och reservatsskötsel som arbetsuppgift, och detta innefattar då även friluftslivsaspekter (Länsstyrelsen i Västra Götalands län 2010a).

9. Analys och avslutning

Hur har friluftslivsfrågor beaktats i 2000-talets stora naturvårdsprojekt på Kinnekulle?

I 2000-talets omfattande naturvårdsprojekt på Kinnekulle har friluftslivsfrågor varit ett betydande inslag i både projektplaner och i fråga om arbetsinsatser. Inom såväl LIFE-projektet som biosfärområdesprocessen och arbetet med regional landskapsstrategi har tid och resurser lagts på att förbättra tillgängligheten för lokalboende rekreation såväl som för fjärrbesökare. I de insatser för friluftslivet som gjordes i LIFE-projektet var fokus på fysisk tillgänglighet och på information; skyltar sattes upp och parkeringsplatser och stigar anlades, toaletter och soptunnor placerades ut, informationsmaterial producerades spreds och gjordes lätt åtkomligt. I MAB-processen och arbetet med Regional landskapsstrategi handlade det också mycket om resor och den fysiska tillgängligheten. I processen har lokal kompetens nyttjats, men extern expertis har därtill anlåtats för att ta fram kunskapsunderlag som rör besökare. Turistbyråer och friluftslivsorganisationer har vidare haft en roll i processerna. I likhet med vad som var fallet i Kosterhavsprocessen, har dock kunskapsunderlaget för arbetet med friluftslivsfrågor varit tunt, om än fler referenser finns till friluftsrelaterade skrifter i olika dokument som producerats i Kinnekulleprojekten. Det har exempelvis inte i någon nämnvärd gjorts mätningar av besökare och upplevelsevärden. Inte heller har forskningsstudier om friluftsliv i liknande områden eller Naturvårdsverkets egna utredningar använts. Likaså finns inga planer för monitoring av friluftsliv uttryckta. Noteras kan dock att för projektet Regional landskapsstrategi gjordes en vetenskaplig utvärdering, och att dess delprojekt Hållbar besöksnäring innefattade en kvalificerad konsultrapport, med referenser till forskning om besökare.

Vilka lärdomar, goda exempel såväl som behov av utveckling, kan identifieras?

Arbetet med naturvård på Kinnekulle under 2000-talet har strukturerats i olika projekt, vilka både formulerats i olika ansökningar, och sedan utifrån krav som ställts av finansiärer, har själva arbetsprocesserna noggrant dokumenterats. Själva dokumentationen, och den utvärdering som varit av delar av processen, är i sig positiv. Det ger goda förutsättningar för att dra lärdom av de sätt på vilket arbetet genomförts, och det ger även möjligheter för andra

att ta del av erfarenheterna. Vidare har man under processerna etablerat nätverk med olika aktörer, bland annat personer relaterade till friluftslivsverksamhet. Detta innebär en grund att bygga vidare på. Värt att nämna i detta sammanhang är att Life-projektet på Kinnekulle blev utnämnt till ett av de fem bästa naturvårdsprojekten i Europa, i konkurrens med 73 andra LIFE-projekt. Utmärkelsen grundades bland annat på att den samverkan som byggts upp ger goda förutsättningar för att satsningen skall vara långsiktig hållbar (Länsstyrelsen i Västra Götaland 2010b).

Omfattande informationsinsatser har varit en framträdande ingrediens i processerna. Vad som ägnats mindre uppmärksamhet är själva mottagarna för informationen. Någon systematisk analys av målgrupp, besökarmätningar, preferensstudier, avvägningar om riktad information till särskilda grupper, och frågor rörande mental tillgänglighet har inte gjorts. Detta konstaterande kan kopplas till frågan om kunskapsunderlag. Fördjupade insikter om befintliga och potentiella besökare är en central komponent för utvecklingen av förvaltningen av friluftslivet som samhällsintresse. Det ger förutsättningar för att planera för goda friluftslivsupplevelser och hantering av konflikter mellan olika friluftslivsintressen liksom mellan friluftsliv och naturbevarande eller andra samhällsintressen. Vidare ger det också en viktig grund för strategiska satsningar rörande mental och fysisk tillgänglighet, till exempel för att stimulera särskilda grupper som ungdomar, funktionshindrade, äldre att besöka berget för rekreation och naturupplevelser.

I vissa frågor har man på Kinnekulle arbetat med att hantera problematik kopplat till intressekonflikter och målkonflikter. Ett sådant område är mångbruk av stigsystem, för vilket man uppmärksammat vissa svårigheter med att vandrare, cyklister och hästekipage rör sig på samma stråk. Här har man också utvecklat kommunikationen och arbetat med att hitta lösningar. Ett annat område är frågan om hur man kombinerar friluftsliv med betande djur. Dialog med olika intressenter har hållits och har erfarenheter av olika metoder för att begränsa djurstängslens inverkan på allemansrätt och vistelse i natur.

Såväl Life-projekt som biosfärområden och Regionala landskapsstrategier är förhållandevis nya landskapsförvaltningsinstrument i en svensk kontext. Det betyder dock inte att instrumenten i sig främjat friluftslivsaspekter. Nej, ser man på riktlinjer och handböcker är det snarare så att friluftslivsaspekter inkluderats i naturvårdsarbetet på Kinnekulle, trots att instruktionerna i de olika instrumenten inte frågat efter det. Formerna för biosfärområden och Life-projekt skulle till och med kunna ses som hämmande för att inkludera upplevelsevärden

och besökare, varför det är en berättigad fråga varför det ändå funnits med. Ett svar är just att såväl Life-projekt som regionala landskapsstrategier och biosfärsområden är förhållandevis nya instrument, och de har därför inte har alltför fasta former. Det har gett möjlighetsfönster för nytänkande. Friluftslivsfrågor har funnits med i arbetet med reservatsbildande sedan länge, men Life-projektet gav möjlighet till att jobba med frågorna i en större skala och gjorde att man kunde nå längre än i flera aspekter, till exempel vad gäller dialog med olika intressenter, än det finns utrymme för i arbetet med enskilda naturreservat. En annan påtaglig faktor är att det intresset och engagemanget hos enskilda individer varit avgörande för att friluftslivet fått utrymme i 2000-talets naturvårdsprocesser på Kinnekulle. För förvaltningen av friluftslivsaspekter har de dessa personers insatser otvetydigt varit positiva, men samtidigt är det problematiskt att arbetet med friluftslivsfrågor är beroende av ett fåtal, och slutsatsen från Kosterhavsstudien bekräftas därmed även av fallstudien om Kinnekulle: För att professionalisera och effektivisera och kvalitetssäkra arbetet med friluftslivsfrågor behöver det institutionaliseras, och finnas med i riktlinjer, i arbetsplaner och direktiv om processorganisation. Behovet av en fungerande process och en fungerande organisation kan ses som särskilt viktig då en ”ny fråga” skall ta plats. Det borgar också för att friluftslivsaspekter blir allsidigt hanterade. Vidare kan en institutionalisering av friluftslivsfrågor underlätta samarbetet mellan stat och kommun, i det att roller och ansvarsfördelning tydliggörs. Enligt riksdagsbeslutet i december 2010 skall länsstyrelserna fungera som rådgivande organ till kommunerna. Det uppfordrar också till en mer formaliserad struktur för arbetet med friluftsliv. Betydelsefullt för att detta skall komma till stånd är bland annat att friluftslivsfrågor står uttryckta i länsstyrelsernas regleringsbrev och att särskilda medel för att jobba med dessa frågor öronmärks.

Avslutande reflexioner

Processerna på Kinnekulle är relaterade till två internationella kontexter rörande landskapsförvaltning och naturbevarande – EU:s Life-fonder och UNESCO:s Man and the Biosphere program, och det är värt att notera att dessa snarare varit mindre öppna för friluftsliv än de svenska instrument som finns. Det understryker att försiktighet behöver iaktas när man applicerar policy instrument och koncept i olika nationella sammanhang. En del av den svenska särarten är allemansrätten, och en implikation av denna sedvanerätt är att närnaturen är tillgänglig och därmed intressant ur rekreationssynpunkt, utan att behöva vara reserverad för detta ändamål. En annan aspekt att beakta är variationer i besöksstryck i

naturpräglade områden mellan olika regioner. I internationell jämförelse är trycket på svenska naturpräglade miljöer lågt, både för att Sverige är ett förhållandevist glest befolkat land, men också på grund av att allemansrätten som sprider ut besökarna över större ytor.

Studien av hur friluftsliv integreras i naturvård i praktiken har innefattat två case, Kinnekulle och Kosterhavet, och det är intressant att diskutera likheter och skillnader. I jämförelse har processerna i Kinnekulle haft ett mer planerat arbete med friluftslivsfrågor, i något större utsträckning använt sig av särskild kunskap om friluftslivet och även engagerat friluftslivsintressenter i referensgrupper. En enkel, om än inte tillfredsställande, förklaring till detta är att medan det i Kosterhavet framförallt handlade om att reglera ett starkt besöksstryck (under sommarmånaderna), har det i fråga om Kinnekulle varit en ambition att locka fler besökare till området. I fallet Kinnekulle har det för den skull funnits ett större intresse för upplevelsevärden, för att tillrättalägga för att attrahera besökare och för att utreda hur man kan utveckla infrastrukturen så att fler kan ta sig till området. Till detta kommer att det finns aktiva friluftsanslagningar verksamma på Kinnekulle, framförallt då Friluftsrådet. Därtill finns en medvetenhet om traktens besökshistoria och dess betydelse för den utveckling som skett, bland annat med byggande av järnvägen. Besökarna är med andra ord en del av historieskrivningen här, på ett helt annat sätt än vad som framkommit ifråga om Kosterhavet. Även Koster har med stor sannolikhet varit ett besöksmål sedan lång tid tillbaka, men besökarna har inte fått samma plats i ”berättelsen” om Koster.

En central slutsats från denna studie, liksom från Kosterhavetsstudien, är som tidigare nämnts, att det behövs en professionalisering och formalisering av friluftslivsfrågor för att en effektiv och ändamålsenlig förvaltning skall nås. En ingrediens i detta är behov av ökad kompetens. I en av intervjuerna ställdes frågan vad detta innebär, och avslutningsvis vill jag därför diskutera vilka kunskaper erfordras. En grundläggande insikt för arbetet med friluftslivsfrågor är att det handlar om ett samhälleligt fenomen, och att utgångspunkten måste tas i hur människor tänker, värderar och agerar. Arbetet med friluftsliv behöver för den skull relateras till de samhälleliga sammanhang som det utgör en integrerad del av. Därmed kopplar det också till ett brett spektra av aspekter, som behöver beaktas; folkhälsa, fysisk planering, utbildning, säkerhet, natursyn, konflikter och konflikthantering, mental och fysisk tillgänglighet etc. Förvaltningen av friluftslivsfrågor handlar med andra ord inte bara om den enskilda individens utbyte utan också i allra högsta grad om samhällsnytta.

Referenser

Bengtsson, Susanne, Läckö Kinnekulle turistbyrå, personlig kommunikation via mail, 2011 08 19.

Biosfärkandidatområdet Vänerskärgården med Kinnekulle 2006. Rapport från Workshop om vandring, cykling, paddling och ridning. 2006-12-05, Vänermuseum, Lidköping.

Biosfärkandidat Vänerskärgården med Kinnekulle. 2008a. Biosfärområde Vänerskärgården med Kinnekulle. Ansökan till UNESCO. Remissversion, mars 2008.

Biosfärkandidat Vänerskärgården med Kinnekulle. 2008b. Biosfärområde Vänerskärgården med Kinnekulle. Ansökan till UNESCO.

Castree, N. & Braun, B. (red) 2001. Social nature. Theory, practice and politics. Oxford: Blackwell Publishers.

Cronon, W., 1995. Uncommon Ground: Toward reinventing nature. London: Norton..

Emmelin, L., Fredman, P., Lisberg Jensen, E. & Sandell, K. 2010. Planera för friluftsliv: Natur, samhälle, upplevelser. Stockholm: Carlssons bokförlag

Fredman, P., Hörnsten, L. & Emmelin, L., 2005. Friluftsliv och turism i Fulufjället, Naturvårdsverket, rapport 5467.

Hajer, M. A., 1995. The Politics of Environmental Discourse, Oxford: Oxford University Press.

Henningsson, S. 2008. Hagen i staden. Betydelsen av den "vilda" naturen runt knuten. Occasional Papers 2008: 2. Kulturgeografiska institutionen, Göteborgs universitet.

Holmberg, J. & Thorell, K. 2007. Utvärdering av pilotprojektet Regional landskapsstrategi för Vänerskärgården med Kinnekulle i Västra Götalands län 2006-2007. Länsstyrelsen i Västra Götalands län och Kulturgeografiska institutionen vid Göteborgs universitet

Kajala, L., Almi, A., Dahl, R., Dikšaitė, L., Erkkonen, J., Fredman, P., Jensen, F. Søndergaard, Karoles, K., Sievänen, T., Skov-Petersen, H., Vistad, O. I. och Wallsten, P. 2007., Besökarundersökningar i naturområden – en vägledning baserad på erfarenheter från de nordiska och baltiska länderna. TemaNord 2007:601.

Kinneulle. Naturresevat Västra Götalands län, Broschyr.

Kinneullebacken 2011. Historik. <http://www.kinneullebacken.se/historik.htm>, hämtat 111026)

Kinneulle hembygdsförening, 2011. Kinneullegården Högkullen Medelplana. http://www.kinneullehembygd.nu/medelplana_kinneullegarden.htm, hämtat 111101.

Koucky, M. 2008. Cykelrutten i biosfärkandidatområdet Vänerskärgården med Kinneulle: Nuläget och utvecklingsmöjligheter Vänerskärgården med Kinneulle.

Latour, B., 2004. Politics of nature. How to bring science into democracy. Massachusetts: Harvard University Press.

Linné, C. von. 1747. Västgöta-Resa - förrättad år 1746. Red. av Fries, S. & Edlund, L-E. Stockholm 1978.

Lisch News, 2011. Vårundan Kinneulle. <http://www.nyttlidkoping.se/varundan-kinneulle-7-85-2011>, hämtat. 111101.

Länsstyrelsen i Västra Götalands län, 2005a. Bevarandeplan för Natura 2000-område SE0540063 Kinneulle.

Länsstyrelsen i Västra Götalands län, 2005b. Manual Naturguidning på Kinneulle.

Länsstyrelsen i Västra Götalands län, 2007a. EKOTURISTDESTINATION Vänerskärgården med Kinneulle 2012. Handlingsplan för utveckling av naturnära besöksnäring med hållbart resande i biosfärkandidatområdet Vänerskärgården med Kinneulle 2008 – 2012. Rapport 2007:73

Länsstyrelsen i Västra Götalands län, 2007b. Hållbart resande för besöksnäringen i biosfärkandidatområdet Vänerskärgården med Kinneulle. Rapport nr 2007:70.

Länsstyrelsen i Västra Götalands län. 2007c. Minnesanteckningar från projektet Hållbar infrastruktur för mjuk besöksnäring 2006-2007. Sammanställning.

Länsstyrelsen i Västra Götalands län, 2007. Vägvisare till Kinneulle, en skrift om människan, naturen och landskapet Rapport nr 2007:46.

Länsstyrelsen i Västra Götalands län, 2008a. Platåberget Kinnekulle – restaurering & bevarande. En inblick i LIFE-projektet 2002 –2007, Rapport nr 2008:46.

Länsstyrelsen i Västra Götalands län, 2008b. Teknisk slutrapport LIFE02NAT/S/008484 Platåberget Kinnekulle – restaurering och bevarande.

Länsstyrelsen i Västra Götalands län, 2010a. Medarbetare
http://www.lansstyrelsen.se/NR/rdonlyres/C5E1F2E8-C23C-47EE-85E3-1856FA616531/0/Medarbetare_20101112.pdf, hämtat 20101209

Länsstyrelsen i Västra Götaland, 2010b. Kinnekulle - ett av de bästa naturvårdsprojekten i Europa. Pressmeddelande 2010-05-27.
<http://www.lansstyrelsen.se/vastragotaland/Pressrum/nyheter/2010/2010-05-27b.htm> hämtat 20101209

Macnaghten, P. & Urry, J., 1998. Contested natures. London: Sage Publications.

Manning, R.E. 2010. Studies in outdoor recreation: search and research for satisfaction. 3rd ed. Corvallis: Oregon State University Press.

Mels, T., 1999. Wild landscapes. The cultural nature of Swedish national parks. Meddelanden från Lunds universitets Geografiska institutioner, Avhandlingar, 137. Thesis (PhD.) Lund: Lund University

Naturvårdsverket, 2003. Natura 2000 i Sverige. Handbok med allmänna råd. Handbok 2003: 9.

Naturvårdsverket 2005. Nationell strategi för formellt skydd av skog.

Naturvårdsverket 2006. Nationell strategi för myllrande våtmarker.

Rapport från Arbetspass om naturnära turism – när resan sker med tåg, buss, cykel, vandring, paddling och ridning. Arbetsmaterial: ett samarrangemang mellan Länsstyrelsen i Västra Götalands län och biosfärkandidat- området Vänerskärgråden med Kinnekulle, 2007.

Rapport från förstudien om biosfärområde ”Vänerskärgråden med Kinnekulle”. Götene kommun, Lidköpings kommun, Mariestads kommun, Länsstyrelsen i Västra Götalands län, Vänermuséet, Västra Götalandsregionen. 2006.

Sandell, K., 2003. Begreppet friluftsliv: Som en trebent pall. -Argaladei: Friluftsliv – en livsstil, No. 1, s. 10-11.

SFS 2010:2008. Förordning om statsbidrag till friluftorganisationer.

Stenseke, M. (2012). On the integration of outdoor recreation in nature conservation policies. Proceedings of the Latvian Academy of Sciences, section "A" Social Sciences and Humanities, 66 (3) pp 119-128.

Stenseke, M. (2010): Hur beaktades friluftslivet vid bildandet av Kosterhavets nationalpark? En fallstudie av svensk praktik i att integrera friluftsliv och naturbevarande. Forskningsprogrammet Friluftsliv i förändring, Rapport nr 13.

Svenska Man and the Biosphere kommittén 2005. Vägledning för utveckling av biosfärområden och MAB-programmet i Sverige.

Sveriges riksdag 2002. En samlad naturvårdspolitik. Rskr 2001/2002:173.

Sveriges riksdag, 2005a. Svenska miljömål - ett gemensamt uppdrag, Prop 2004/05:150.

Sveriges riksdag, 2005b. En nationell strategi för havsmiljön. Prop. 2004/05:173.

Sveriges riksdag 2010. Framtidens friluftsliv. Prop 2009/10: 238.

Unesco, 2010. Zoning schemes, <http://www.unesco.org/new/en/natural-sciences/environment/ecological-sciences/biosphere-reserves/main-characteristics/zoning-schemes/> hämtat 20101210

Friluftsliv i förändring

WWW.FRILUFTSFORSKNING.SE

Friluftsliv i förändring är ett forskningsprogram med uppgift att skapa och kommunicera forskningsbaserad kunskap om friluftsliv och naturturism i Sverige. Programmet finansieras av Naturvårdsverket, som har gett turismforskningsinstitutet ETOUR vid Mittuniversitetet uppdraget att leda verksamheten, där även Karlstads-, Göteborgs-, Örebro- och Umeå universitet, Blekinge Tekniska Högskola samt Sveriges lantbruksuniversitet ingår. I rapportserien från Friluftsliv i förändring presenterar vi resultat från forskningen. Samtliga rapporter finns nedladdningsbara på: www.friluftsforskning.se

Friluftsliv i förändring • SE- 831 25 Östersund • Tel: 063 - 19 58 08 • Fax: 063 - 19 58 10 • info@friluftsforskning.se